

La historiografia de les nacions abans del nacionalisme (i després de Gellner i Hobsbawm)

Xavier Torres Sans

Universitat de Girona. Facultat de Lletres.

Pça. Ferrater Mora, 1. 17071 Girona

xavier.torres@udg.es

Resum

La bibliografia sobre el nacionalisme i l'origen de les nacions ha conegut un increment espectacular en les últimes dècades. En part, a causa dels influents estudis de Gellner, Hobsbawm i d'altres autors i historiadors contemporaneïstes. Això no obstant, aquesta puixança de la història nacional (en un sentit o altre) no ha estat menor en l'àmbit de la historiografia medievalista i modernista. I, en alguns casos, a conduït a replantejar algunes de les tesis més recents i difoses sobre la qüestió. Aquest article constitueix un primer balanç de l'esmentada bibliografia o discussió.

Paraules clau: nació, nacionalisme, història nacional, patriotisme, etnicitat.

Resumen. *La historiografía de las naciones antes del nacionalismo (i después de Gellner y Hobsbawm)*

La bibliografía sobre el nacionalismo y los orígenes de las naciones ha conocido un incremento espectacular en las últimas décadas. En parte, por los influyentes trabajos de Gellner, Hobsbawm y otros autores e historiadores contemporaneístas. Sin embargo, este auge de la historia nacional (en uno u otro sentido) no ha sido menor en el ámbito de la historiografía medievalista y modernista. Y en algunos casos ha llevado a replantear algunas de las tesis más recientes y difundidas sobre la cuestión. Este artículo constituye un primer balance de dicha bibliografía o discusión.

Palabras clave: nación, nacionalismo, historia nacional, patriotismo, etnicidad.

Abstract. *Historiography of Nations Before Nationalism (and after Gellner and Hobsbawm)*

Literature on Nationalism and the Origins of Nations have known a sensible rise in the last decades. Partly, by the influential Gellner's and Hobsbawm's works and another contemporary historians' works. Nevertheless, this revival of National History (in a sense or another) has been also very important in the Early Modern History and in Medieval History. The aim of this contribution is to examine and debate all this literature.

Key words: nation, nationalism, national history, patriotism, ethnicity.

Sumari

El nacionalisme i les nacions	Nació i imaginació
Fuites, alternatives	Nacionalisme o patriotisme?
La formació de les nacions	Consideracions finals

A Ernest Lluch

in memoriam

Certament, el títol (o subtítol) d'aquest estat de la qüestió sobre la historiografia de les nacions i els nacionalismes pot semblar, a primer cop d'ull, massa personalitzat o focalitzat. Si la història no la fan (almenys, únicament) les grans individualitats, la historiografia, al seu torn, tampoc no és pas la creació exclusiva i inspirada d'uns pocs i grans autors. Tanmateix, pel que fa a l'anàlisi històrica de les nacions i el nacionalisme, tot sembla indicar, a hores d'ara, que l'obra, i els arguments, d'aquests dos autors —Ernest Gellner i Eric J. Hobsbawm— marca un autèntic *turning-point* o punt d'inflexió, si no ben bé d'arribada; ni que sigui per l'enorme ressò (fins i tot mediàtic, a més de l'acadèmic o erudit) i l'àmplia acceptació que han tingut els seus plantejaments. Hi ha, és clar, altres autors rellevants, i més o menys coincidents, en aquesta matèria (alguns dels quals seran oportunament esmentats en el decurs d'aquesta exposició). Però no és pas una exageració, segurament, si diem que després de Gellner i Hobsbawm (almenys) no es poden ja mantenir o sostenir certes presumpcions i interpretacions sobre les nacions i els nacionalismes¹.

Ara bé, que la contribució de tots dos autors hagi estat, d'ençà dels anys vuitanta, tan reixida o aplaudida com perdurable, no vol dir, però, que no calgui fer, una vintena d'anys després, alguna mena de balanç crític; ni que no es puguin, alhora, apuntar o suggerir altres arguments, si no sempre ni ben bé contradictoris, almenys prou «excèntrics» o apartats de l'eix argumental de Gellner i Hobsbawm². El cas

1. Hi ha, certament, diferències substancials (d'enfocament i d'altra mena) entre tots dos autors, però que en aquest cas no tindrem gaire en compte perquè, de fet, esdevenen força irrelevants o adjectives dins la nostra argumentació. De la prolífica obra d'Ernest GELLNER seleccionem: *Thought and Change*. Chicago: Chicago UP, 1964 (i Londres: Weidenfeld & Nicolson, 1965); *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell, 1983 (trad. cast., *Naciones y nacionalismo*. Madrid: Alianza, 1988); i la monografia pòstuma *Nationalism*. Londres: Weidenfeld & Nicolson, 1997 (trad. cat., *Nacionalisme*. Catarroja: Afers, 1998; trad. cast., *Nacionalismo*. Barcelona: Destino, 1998). Pel que fa a HOBBSAWM, Eric J., vegeu, almenys, *Nations and Nationalism since 1780. Programme, myth, reality*. Cambridge: CUP, 1990 (trad. cast., *Naciones y nacionalismo desde 1780*. Barcelona: Crítica, 1991), i HOBBSAWM, E.J. i RANGER, T. (eds.), *The Invention of Tradition*. Cambridge: CUP, 1983 (trad. cat., *L'invent de la tradició*, Vic: Eumo, 1988).
2. Aquest balanç ja ha començat, tal com testimonia HALL, J.A. (ed.), *The State of the Nation. Ernest Gellner and the Theory of Nationalism*. Cambridge: CUP, 1998 (trad. cast., *Estado y nación. Ernest Gellner y la teoría del nacionalismo*, amb un pròleg de Jon Juaristi, Madrid: CUP, 2000). I la crítica, per excés de materialisme o funcionalisme en el cas de Gellner, també: ANDERSON, Perry, «Science, Politics, Enchantment», dins HALL, J.A. i JARVIE, I.C. (eds.), *The Social Philosophy of Ernest Gellner*. Amsterdam: Rodopi, 1996 (amb la rèplica de l'interessat) (versió cast., «Mac

és que la producció historiogràfica i bibliogràfica al voltant d'aquest gènere de qüestions —auspiciada, sens dubte, per les actualíssimes (i tan sovint, tràgiques) circumstàncies que tots coneixem o podem llegir als diaris— ha experimentat un auge que es pot qualificar ben bé d'espectacular en el decurs dels darrers anys.

Ben entès, aquest auge bibliogràfic no ha estat pas exclusiu de la història i la historiografia contemporànies. L'estudi d'allò que podem anomenar «les nacions abans del nacionalisme» o fins i tot de les «nacions sense nacionalisme» ha conegut igualment una expansió del tot remarcable en les darreres dècades³. Així, un primer (i groller) recompte d'aquesta bibliografia medievalista i modernista, circumscrit bàsicament a l'àmbit de l'Europa occidental, suma no pas menys de 250 títols o referències (de gruix o valor força desigual, i entre llibres o monografies i articles de recerca i contribucions en obres miscel·lànies). D'aquests 250 títols, però, uns dos-cents (80%) han estat escrits després de 1950; i d'aquests, les tres quartes parts han estat publicats els últims vint anys⁴. Aquest treball vol ser, doncs, una primera (però no pas exhaustiva) aproximació i fins i tot confrontació de la bibliografia més recent sobre la història i els orígens de les nacions i el nacionalisme. Sempre, però, del punt de vista d'un historiador modernista o no contemporaneista.

El nacionalisme i les nacions

Abans de tot, però, quina ha estat, en realitat, i més enllà de l'anècdota o de l'anàlisi de casos particulars, la principal o la veritable contribució de Gellner i Hobsbawm en aquesta matèria? Què és allò que hi ha no sols de rellevant, sinó, sobretot, d'innovador o de diferent en la seva obra sobre el nacionalisme i les nacions? En quin punt tots dos autors se separen o s'allunyen, i prou radicalment, d'una determinada i arrelada tradició historiogràfica o intel·lectual? Explicat en poques paraules (i, per tant, defugint tots els matisos del cas), es pot dir que l'obra i l'argumentació de Gellner i Hobsbawm ha significat, primer de tot, i per damunt de tot, el desballestament (la «deconstrucció») d'un parell de «paradigmes» (o d'un seguit d'idees tòpiques, si es vol) que han acompanyat les nacions i els nacionalismes d'ençà del seu naixement mateix, a saber:

Weber y Ernest Gellner: ciencia, política, hechizo», dins ídem, *Campos de batalla*. Barcelona: Anagrama, 1998, p. 259-293); i NAIRN, Tom, *Faces of Nationalism. Janus Revisited*. Londres: Verso, 1997.

3. Vaig utilitzar l'expressió i la idea de «nacions sense nacionalisme» en una primera i primerenca aproximació al tema, TORRES SANS, X., «Nacions sense nacionalisme: Pàtria i patriotisme a l'Europa de l'Antic Règim», *Recerques*, núm. 28 (1994), p. 84-89 (versió escrita d'un paper de discussió presentat al Seminari d'Història del Departament d'Història Moderna i Contemporània de la UAB l'any 1992). Aleshores no sabia, però, que KRISTEVA, Julia, havia publicat un (altre) llibre amb el títol de *Nations without Nationalism*. Nova York: Columbia UP, 1993. Ara sé, a més, que el terme és emprat igualment per alguns medievalistes (i en un sentit, a diferència de Kristeva, prou semblant al meu i al d'altres modernistes), MOEGLIN, Jean-Marie, «Nation et nationalisme du Moyen Âge a l'époque moderne (France-Allemagne)», *Revue Historique*, núm. 611 (1999), p. 537-553.
4. Una anàlisi detallada d'aquesta voluminosa producció, i la publicació de la corresponent base de dades bibliogràfica, a TORRES SANS, X., «L'historiador i les nacions» (article en preparació).

- a) El paradigma que podem anomenar «romàntico-organicista i/o essencialista», segons el qual les nacions existeixen amb independència tant de la voluntat dels individus (i dels conflictes de grup i/o de classe) com de les circumstàncies o el context històrics. La nació, en aquesta concepció o perspectiva, és, doncs, natura, abans que no pas història o cultura; i, en conseqüència, s'assimila tot sovint a un organisme natural qualsevol, el qual, i talment com la resta, coneix, tard o d'hora, les habituals fases de la vida: la nació, aleshores, s'«engendra», «neix», «creix», «madura», etc. (però rarament mor, tot s'ha de dir). Vet ací, doncs, per què alguns autors han pogut parlar, amb tota naturalitat, sobre la «infantesa» de les nacions o fins i tot de les nacions «adolescents» de l'Europa medieval⁵.

Ara bé, quan la nació es presenta com a cultura, abans que no pas com un producte inexorable de la natura, els resultats no són sempre gaire més feliços o diferents, al capdavant. Perquè la nació, en aquests casos, es redueix tot sovint a un caràcter o *volkgeist* (l'esperit o l'ànima d'un poble) comunitari; és a dir, quelcom que és, però que no es veu ni es pot tocar (sinó només entrellucar, potser, o endevinar a través d'una manifestació o altra externa o indirecta, com ara la parla, el dret local, la pintura o —posem per cas— algunes peculiaritats dels habitatges nadius), i que, en qualsevol cas, resta sempre per damunt dels individus i els grups, els quals impregna o embolcalla fatalment. Així, doncs, no es ve al món despulat, sinó que es neix enmig d'un ambient tan determinat o distintiu com irresistible⁶.

El resultat de tot plegat ha estat que els estudiosos i els historiadors de les nacions i els nacionalismes han romàs presoners massa temps d'un o d'altre (o potser tots dos) d'aquests supòsits bàsics: que les nacions són un fenomen tan natural com inevitable, i que el nacionalisme, al seu torn, no pot ser sinó un resultat o un derivat espontani, i més o menys precoç segons els casos, de l'existència mateixa de la nació o, si més no, del *volkgeist* natal: el «desvetllament de la consciència nacional», per dir-ho amb una fórmula alhora clàssica i genuïnament romàntica.

- b) Ara bé, Gellner i Hobsbawm han criticat o qüestionat no pas menys rotundament aquella altra visió o concepció de les nacions, no gens essencialista, ni sovint tampoc gaire nacionalista, que n'explica l'existència com un procés social (ni natural ni encara menys sobrenatural) i tant de caràcter agregatiu o acumulatiu com de llarga durada (i de vegades, de molt llarga durada). El resultat, aleshores,

5. LÓPEZ, R.S., *El nacimiento de Europa*. Barcelona: Labor, 1965.

6. BERLIN, I., *Vico and Herder*. Londres: Hogarth, 1976. Vegeu, a més, EADE, J.C. (ed.), *Romantic Nationalism in Europe*, s.l., Australian National University, Humanities Research Centre, 1983; BERGER, Stefan, i altres (eds.), *Writing National Histories. Western Europe since 1800*. Londres: Routledge, 1999; THIESSE, Anne-Marie, *La création des identités nationales. Europe XVIIIe.-XXe. siècle*. París: Seuil, 1999. Aquesta concepció organicista i «immortal» dels nexos socials és igualment perceptible en Burke i la seva gràfica definició de tota comunitat política: una associació no sols entre persones vives, sinó també «entre els vius i els morts i aquells que encara han de néixer». BURKE, Edmund, *Reflexiones sobre la Revolución Francesa*, a cura d'E. Tierno Galván, Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, 1978, p. 237.

hores, és una realitat nacional (o una idea de nació, almenys) que sembla afaïçonar-se, i engreixar-se o consolidar-se, amb el —i *pel*— sol pas del temps.

Pot ser el cas, per exemple, de la clàssica i coneguda història del nacionalisme de Hans Kohn; un autor, certament, paradoxal, perquè tot i emfasitzar de bon començament (i l'any 1944) la innegable modernitat o contemporaneïtat del nacionalisme, no dubta pas, tot seguit, de fer remuntar fins a les darreries de l'època medieval o, si més no, l'època de la Reforma els primers brots, si no els veritables orígens, del nacionalisme europeu. L'explicació és que les «arrels» (*sic*) del nacionalisme modern cal cercar-les en un passat llunyà, perquè «les condicions que en van fer possible la seva aparició *maduraren* [XTS] al llarg de segles». En conseqüència, l'estudi de Kohn sobre el nacionalisme tracta, necessàriament, «de la seva albada, d'aquella llum incerta i vacil·lant que precedeix el dia, i d'aquella llarga nit que, segons el punt de vista del nacionalisme, porta en les seves llòbregues entranyes l'esperança del futur». Tot aquest devesall de poesia traïx ja o insinua almenys un cert organicisme latent; prou patent, si més no, quan Kohn mateix diu que vol examinar les «arrels» (un cop més) del nacionalisme modern, «d'ençà del llarg període de la seva *incubació* [XTS], en l'Antiguitat (*sic*), fins als inicis de la Revolució Francesa»⁷.

Llarga durada, doncs, però també, i inevitablement, una certa continuïtat orgànica, a més de merament temporal. Es comprèn, doncs, l'aprensió de Gellner i Hobsbawm davant una idea dels orígens de les nacions i/o els nacionalismes que no sols pecava per excés, sinó també per defecte: excés, encara, d'organicisme o fins i tot de teleologisme⁸, però defecte, alhora, de context històric i polític, perquè, a l'hora de la veritat, hom tampoc no prenia gaire en compte els canvis socials esdevinguts en el decurs del temps o almenys d'ençà del segle XII o XIII. Contràriament, la crítica, i els arguments, de Gellner i Hobsbawm poden sintetitzar-se (un cop més, per raons de brevetat) en tres fórmules o proposicions:

7. KOHN, Hans, *Historia del nacionalismo* [1944], Mèxic: FCE, 1949, p. 9-10, 17, 101 i 113. Aquesta era també la perspectiva d'alguns estudiosos i historiadors de començaments del segle XX, com ara HUIZINGA, Johan, «Patriotism and Nationalism in European History» [¿1915?], dins ídem, *Man and Ideas. History, the Middle Ages, the Renaissance*. Londres: Meridian Books, 1960, p. 97-155; però que es mantenia prou vigent, encara, cap a mitjan de la centúria, tal com es pot comprovar en el cas de KOHT, Halvdan, «The Dawn of Nationalism in Europe», *The American Historical Review*, vol. LII (1946-47), p. 265-280, el qual considerava, talment com Huizinga, que el nacionalisme i les nacions europees tenien una història contínua d'ençà del segle XII. La concepció —diguem-ne— agregativa o acumulativa de les nacions s'observa també en alguns manuals de manufactura recent, com ara HERMET, Guy, *Histoire des nations et du nationalisme en Europe*. París: Seuil, 1996.
8. Kohn i d'altres «acumulativistes» prenen com a punt de partida allò que fóra, en realitat, un punt d'arribada, és a dir, prenen en compte les nacions reeixides o «realment existents» (o els Estats, més aviat) a l'època contemporània, i tot seguit reculen en el temps per tal de registrar-ne tant la seva continuïtat com la seva coherència; però, de fet, allò que caldria explicar o esbrinar és precisament tot el contrari: per què unes mateixes i força més nombroses nacions medievals han reeixit contemporàniament, i altres no, en canvi.

- a) que les nacions no són pas entitats naturals ni fins i tot «coses» o «fets» socials; sinó *invencions*, *artefactes* o construccions polítiques (i culturals)
- b) que no és pas la nació (presumptament preexistent) allò que engendra, «desvetlla» o explica el nacionalisme, sinó a l'inrevés: és el nacionalisme (o els nacionalistes) allò que fabrica o crea aquesta peculiar convicció o fins i tot il·lusió òptica que anomenem, convencionalment, «nació» o «identitat nacional»
- c) i finalment, que el nacionalisme és un fenomen polític (i social) rigorosament contemporani, no pas anterior a la Revolució Francesa, i paral·lel, més aviat, al procés de modernització econòmica i/o política de l'Europa occidental vuitcentista; i, per tant, les nacions (que foren, en realitat, una creació del nacionalisme), també.

Ergo, no hi ha nacions ni identitats nacionals abans de l'era contemporània. Sobretot, perquè la nació demana un seguit de condicions o prerequisits (tant materials com d'índole política) els quals no solament són històricament recents (industrialització, secularització, política de massa o democratització), sinó que, en rigor, no podrien haver existit abans, és a dir, en la Vella Europa —com en diuen alguns de l'Europa feudal i senyorial que va de l'any mil fins al mil vuit-cents, aproximadament. Ras i curt: no hi ha (*no pot* haver-hi) nació (almenys en l'accepció forta o actual de la paraula) mentre hi hagi encara vassalls i estaments en lloc de ciutadans.

Fuites, alternatives

Que el nacionalisme (i fins i tot les nacions mateixes) era un fenomen «modern, molt modern», això era quelcom, si no plenament admès, almenys prou sabut d'ençà de començaments del segle xx, almenys⁹. Però l'èmfasi renovat de Gellner o Hobsbawm obliga a plantejar la qüestió en tota la seva cruesa: si les nacions són un producte del nacionalisme, i si el nacionalisme només pot ser contemporani, pot haver-hi nacions «abans» del nacionalisme o fins i tot «sense» nacionalisme? o és que això no passa de ser un contrasentit, una contradicció de termes?

Altres autors, certament, comparteixen o corroboren aquesta pertorbadora (si més no, per a molts nacionalistes) teoria sobre la gènesi de les nacions europees. I alguns, a més, van fins i tot una mica més enllà (almenys cronològicament). Així, segons John Breuilly, el nacionalisme no fóra ni tan sols «una doctrina inventada a començaments del segle XIX»; ni tampoc l'origen o la causa eficient d'aquells esdeveniments polítics o geopolítics vuitcentistes que tots o gairebé tots els manuals d'història contemporània qualifiquen encara com a «nacionals», si no ben bé «nacionalistes»: les independències de Grècia i Bèlgica o, si més no, les unificacions d'Itàlia i d'Alemanya¹⁰.

9. HAYES, Carlton J.H., *Essays on Nationalism*. Nova York: Macmillan, 1926, p. 29. També, la primera, i tant sovint citada, ratlla de KEDOURIE, Elie, *Nationalism*. Londres: Hutchinson, 1960 (trad. cast., *Nacionalismo*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, 1988): «El nacionalisme és una doctrina inventada en Europa a principis del segle XIX».

10. BREUILLY, John, *Nacionalismo y Estado*. Barcelona: Pomares-Corredor, 1990, p. 31.

Tanmateix, hi ha algunes raons de pes que poden justificar o avalar una recerca o una historiografia al voltant de les nacions «sense» o «abans» del nacionalisme. D'una banda, perquè els conceptes emprats per Gellner, Hobsbawm i altres estudiosos afins no són pas exempts d'una certa controvèrsia, i fins i tot poden pecar, tal vegada, d'un cert anacronisme invers. Així, si parlar de «nacions» abans de la Revolució Francesa es pot considerar una modalitat de presentisme o distorsió historiogràfics, tal com no es cansen d'assenyalar o advertir força autors «contemporaneistes», no serà potser igualment inapropiat —a més d'un punt eurocèntric— el fet de voler aplicar retrospectivament un concepte d'identitat col·lectiva i territorial («nacional») bastit *a posteriori*, i en un context ben distint?¹¹ D'altra banda, el fet que els autors «contemporaneistes» hagin fixat o concentrat la seva atenció envers el nacionalisme abans que no pas en les nacions (o les identitats col·lectives i territorials d'un temps anterior) i el seu procés de formació, no pot haver propiciat, potser, un cert confusionisme? En d'altres mots: el nacionalisme pot ser, efectivament, «molt, molt modern» o recent, però les nacions potser no tant, ben mirat¹².

Certament, que les nacions contemporànies i fins i tot els nacionalismes que se'ls poden anticipar no aparegueren del no-res, això ja ho van advertir tant Gellner com Hobsbawm mateix (tot i que ni l'un ni l'altre, es pot dir o retreure, no aprofundiren gaire en aquesta qüestió o possibilitat). Tots dos autors feren notar, si més no, que les nacions o identitats nacionals no es basteixen o quallen en qualsevol lloc ni de qualsevol manera. Altrament dit: que no es poden inventar completament o aleatòriament; o bé, que hi ha «invencions» més reeixides o més fàcils que no pas altres, ni que sigui pel sol fet que, si el nacionalisme engendra les nacions, tampoc «no es pot negar (diu Gellner) que aprofita —per bé que de manera prou selectiva, i sovint capgirant-la radicalment— la multiplicitat de cultures o la riquesa cultural preexistent, heretada històricament»¹³.

Hobsbawm, per la seva banda, accepta que «els estats i els moviments nacionals pogueren mobilitzar», arribat el cas, «algunes variants de sentiments de pertinença col·lectiva que ja existien» abans del nacionalisme; sobretot, allà on aquest «protonacionalisme» (tal com ell mateix el qualifica) podia sintonitzar o harmonitzar sense gaires problemes o alteracions amb els nous i veritables projectes nacionals. El «protonacionalisme», a més, podia arribar a ser fins i tot «popular», la qual cosa facilitava, sens dubte, la tasca o l'aculturació del nacionalisme. Tanmateix, l'autor es mostra més aviat escèptic davant d'aquesta possibilitat, perquè no és gaire probable, diu, que els camperols es poguessin

11. SMITH, Anthony D., *Nations and Nationalism in a Global Era*. Cambridge: Polity Press, 1995, p. 44: «Shall we deny the appellation of nation to the ancient Egyptians and Assyrians, simply because the masses were excluded from political activity or representation? Is this not to impose a very Western concept of the nation on to quite different areas and periods?».

12. LLOBERA, Josep R., *The God of Modernity. The development of nationalism in Western Europe*. Oxford: Berg, 1994 (trad. cast., *El dios de la modernidad*, Barcelona: Anagrama, 1996): «It is true that modern nationalism only appeared in the aftermath of the French Revolution, but *national identity* [XTS] is a phenomenon of the *long [sic] durée*» (p. XII).

13. GELLNER, *Naciones y nacionalismo...*, op. cit., p. 80.

identificar amb un «país» que era, en realitat, el dels seus senyors o explotadors¹⁴.

Finalment, Breuilly accepta «que el nacionalisme (contemporani) es basteix damunt un cert sentit d'identitat cultural (preexistent), tot i que, en realitat, és el nacionalisme mateix el gran creador d'aquesta mena de sentit». Certament, alguns dels exemples escollits en suport d'una afirmació semblant no són segurament gaire afortunats («Dant és una prova clara —escriu Breuilly— que en l'Europa del seu temps hi hagué una certa consciència nacional [...]»). Tanmateix, la hipòtesi segons la qual «alguna cosa de semblant al nacionalisme» es pot trobar o insinuar enmig o al voltant de l'oposició política als nous i com més anava més poderosos estats monàrquics dels segles XVI i XVII resulta, si no pertinent, altament suggestiva; particularment, no cal dir-ho, per als historiadors modernistes de qualsevol latitud. Hauria estat aleshores, i sempre a redós de la brega política, quan pogué prosperar i cristal·litzar una noció nova —i no merament etimològica— de nació. Ben entès, aquest nou significat no tenia gaire a veure amb l'etnicitat o la cultura local, però «la invocació de la nació contra la monarquia [...] ajudarà a preparar el terreny per al nacionalisme» (ètnic o *tout court*)¹⁵.

De tot plegat se'n pot concloure, legítimament, que la interpretació (rabiosa) contemporaneïsta dels nacionalismes i/o les nacions presenta també alguns punts o flancs dèbils. En particular, la delicada qüestió dels «esbossos» nacionals o de l'anomenat «protonacionalisme» no sembla pas solucionada gaire satisfactòriament fins ara. Així, quan Hobsbawm escriu, a les planes de *Nations and Nationalism since 1780*, que la Castella medieval «va ser un dels primers regnes europeus que es poden etiquetar d'*Estat nació* sense que això vulgui dir una falta total de realisme»¹⁶, no diu res potser que no hagués dit ja, posem per cas, Pierre Vilar, encara que respecte de la Catalunya medieval, força anys abans: «Potser, entre 1250 i 1350, el Principat català és el país d'Europa a propòsit del qual seria menys inexacte, menys perillós, de pronunciar uns termes aparentment anacrònics: imperialisme polític-econòmic o *Estat-nació*»¹⁷. I ni l'un ni l'altre no diuen res, de fet, que no haguessin dit ja o suggerit almenys alguns estudiosos clàssics, «agregacionistes» o «cumulativistes», de la nació o el nacionalisme.

La formació de les nacions

Certament, aquestes «fuites» o febleses de la interpretació «contemporaneïsta» de les nacions i el nacionalisme obliguen a reprendre, un cop més, la qüestió o la perspectiva de la *longue durée*. Perquè el veritable problema no és pas el nacionalisme —un fenomen modern o decididament contemporani, tal com creu gairebé tothom—, ni la «invenció» o manipulació d'un passat i d'una memòria «prenacio-

14. HOBBSAWM, *Naciones y nacionalismo...*, op. cit., p. 55-88.

15. BREUILLY, *Nacionalismo y estado*, op. cit., p. 51-52, 15 i 47, respectivament.

16. HOBBSAWM, *Naciones y nacionalismo...*, op. cit., p. 24.

17. VILAR, Pierre, *Catalunya dins l'Espanya moderna*. Barcelona: Edicions 62, 4a ed., 1973, vol. II, p. 131.

nalistes» o fins i tot «anacionals» —cosa que també és prou coneguda i acceptada—, sinó més aviat la intersecció en el temps d'una cosa i l'altra: les nacions, són creacions discursives d'última hora o tenen potser cap fonament «geològic»?¹⁸ En d'altres mots, el problema fóra no tant el nacionalisme com «la formació de les nacions»; una vessant del fenomen que els estudiosos recents del nacionalisme han tendit (almenys comparativament, i prou congruentment, altrament) a ignorar o negligir. El risc, però, pot ser elevat: «To abandon [...] any search into the process of national formation and into the forms of national identity in (the Middle Ages) is a recipe for sociological disaster»¹⁹.

De fet, historiadors prou representatius —si no prou influents— com ara P. Vilar o M. Hroch sempre han distingit curosament una cosa i l'altra: el nacionalisme, d'una banda, i les nacions i la seva articulació secular o transedàtica, d'una altra. Vilar, un estudiós dels «fonaments econòmics de les estructures nacionals», no sols ha evitat el reduccionisme o economicisme, sinó que ha volgut emfasitzar, a més, tant les fites últimes o modernes del fenomen com les cronologies i els esdeveniments remots²⁰. Aquest mateix historiador tampoc no ha menystingut la pròpia definició nacionalista de la nació (no pas perquè sigui certa o objectiva, és clar, sinó per tot allò que pot revelar-nos o suggerir-nos): «Penso en les nocions d'eternitat, de personificació i de predestinació de grup, que són mistificades, però que tradueixen, respectivament, les realitats que es diuen: llarga durada històrica, personalitat col·lectiva i predisposició natural, perfectament utilitzables per la ciència sociohistòrica»²¹. «Llarga durada», doncs; el contrari —adverteix Vilar— fóra, si no el *sociological disaster*, «oblidar el paper subjacent —actiu o passiu— dels *factors objectius de comunitat* (seu) [...] que no són pas “transhistòrics”, però sí de *llarga durada* [íd.], i que són *utilitzats* [íd.] novament i *reajustats* [íd.] —encara que no “creats”— pels successius modes de producció en l'organització política de l'espai». Vilar, doncs, pot compartir i fins i tot anticipar algunes de les crítiques o les tesis de Gellner o Hobsbawm, però en tota una altra perspectiva²².

18. SMITH, Anthony D., «Gastronomy or Geology? The Role of Nationalism in the Reconstruction of nations», aplegat dins ídem, *Myths and Memoires of the Nation*. Oxford: Oxford UP, 1999, p. 163-186.
19. Segons LLOBERA, *The God of Modernity...*, op. cit., p. 3. Vegeu també SMITH, Anthony D., «Nationalism and the Historians», aplegat dins ídem, *Myths and Memoires...*, op. cit., p. 29-55 (trad. cat., «El nacionalisme i els historiadors», *Afers*, núms. 23/24 (1996), p. 257-281): «Generalment, els historiadors han vist el nacionalisme com una doctrina, un principi o un argument; amb unes poques excepcions, ha estat el nacionalisme abans que no pas la nació allò que ha activat la seva reflexió...». El resultat és que «en prendre la ideologia com a explicació fonamental, han passat per alt o de llarg la importància dels processos de formació de la nació que són independents fins a cert punt dels efectes de les ideologies nacionalistes».
20. «La formació i la dissolució de l'imperi romà ens toquen... de prop, perquè d'allà van sorgir les formacions nacionals i polítiques de l'Europa occidental de les quals nosaltres en depenem...»; tot i que això «no vol dir pas que la *nació* [seu] francesa hagués assolit al segle XVI tots els matisos que la Revolució donarà a la paraula», VILAR, Pierre, *Iniciación al vocabulario del análisis histórico*. Barcelona: Crítica, 1980, p. 156-157.
21. VILAR, Pierre, «Continuïtat històrica de la consciència nacional catalana», a ídem, *Estat, nació, socialisme. Estudis sobre el cas espanyol*. Barcelona: Curial, 1982, p. 60-80.
22. VILAR, *Iniciación...*, op. cit., p. 290.

De manera semblant, M. Hroch també distingeix netament entre nacions i nacionalisme. I tot i refusar explícitament cap definició «atributiva» (per objectiva) i intemporal o transhistòrica de nació, no dubta pas de definir-ne la naturalesa com «an outcome of a long and complicated historical process»; i remarcar-ne, alhora, els seus components «objectius» (en el sentit de no inventats): «si volem analitzar el procés de formació de les nacions, cal que prenguem en consideració els lligams i les relacions objectives [...] que s'han format i reforçat en el decurs dels segles [...]». En conseqüència, l'autor tampoc no descarta pas —ans al contrari, més aviat— l'existència d'altres identitats col·lectives i territorials abans de l'era contemporània, és a dir, no nacionalistes —com ara la identificació amb un rei o una dinastia, el *Land*, una «regió», una ciutat ...—, les quals, però, han escapat de l'anàlisi dels estudiosos, i per raons que no tenen res de casuals o inevitables: «la investigació sobre el nacionalisme rebutja tan radicalment el “primordialisme”, que no es pren nota de l'existència, a l'edat mitjana, d'una consciència d'identitat»²³.

No és pas una opinió isolada, almenys en l'àmbit de les ciències socials. Així, autors —o sociòlegs i antropòlegs— com ara Anthony Smith, Josep Llobera o John Armstrong tampoc no assimilen pas ni confonen el nacionalisme —inequívocament modern o contemporani— i les nacions —sovint «velles» o prèvies, i no pas sempre ni exactament «inventades». Contràriament, les nacions contemporànies tenen tot sovint —si no sempre i en tots els casos— uns orígens «ètnics» (tal com indica el títol mateix d'una coneguda obra d'A. Smith), els quals es poden definir com una etnohistòria; és a dir, com un aglomerat secular de mites, símbols i valors, sedimentats amb el pas del temps (o en la «longue durée», tal com els agrada de dir a aquests autors), inserits en la memòria col·lectiva, i que, en definitiva, res o gairebé res deuen a l'acció de l'Estat o dels nacionalistes contemporanis. Ben al contrari, aquests i aquell es poden trobar, a l'hora de la veritat, força constrets o almenys condicionats per l'existència d'aquest nucli «dur» o ètnic de creences prenacionalistes o anacionalistes, les quals, tot i que poden manipular-se i adaptar-se considerablement, tampoc no poden ser moldejades o capgirades tan fàcilment o arbitràriament com sostenen o imaginin alguns estudiosos «contemporaneistes»²⁴.

23. HROCH, Miroslav, *Social Preconditions on National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*. Cambridge: CUP, 1985, p. XIII (i reed., Nova York: Columbia UP, 2000); ídem, «¿Sabemos suficiente sobre el nacionalismo?», dins J.A. Beramendi i altres (eds.), *Nationalism in Europe. Past & Present*, Actes del congrés internacional «Os nacionalismos en Europa. Pasado e presente», Santiago de Compostela, 27/29-IX-1993, Universitat de Santiago de Compostela, 1994, vol. I, p. 229-245 (citació, p. 233); ídem, «Regional, Ethnic and National Identity in Historical Perspective», 5è Congrés d'Història Contemporània, «El segle XX: balanç i perspectives», Universitat de València, València, maig 2000 (actes en preparació). Sobre la identitat o «consciència regional» de la «Vella Europa», GERHARD, D., «Regionalismo e sistema per ceti: tema di fondo della storia europea» [1952], dins ROTELLI, E. i SCHIERA, P. (eds.), *Lo Stato Moderno*, Bolonya: Il Mulino, 1971-73, vol. I, p. 193-219; ídem, *La Vieja Europa. Factores de continuidad en la historia europea (1000-1800)*. Madrid: Alianza, 1991.
24. De la prolífica obra de SMITH, Anthony D., es pot remarcar: *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell, 1986, on el lector o interessat hi trobarà l'argumentació bàsica; ídem, *National Identity*, Harmondsworth, Penguin Books, 1991 (trad. cast., *La identidad nacional*. Madrid: Trama, 1997);

De manera semblant o complementària, John Hutchinson ha remarcat «the importance of historical memory in the formation of nations», i «the centrality of cultural symbols to group creation»²⁵.

En aquesta perspectiva, les nacions no sols no són completament modernes, sinó que poden arribar a ser, a més, molt antigues, o presentar, almenys, una extraordinària flexibilitat o capacitat d'adaptació no sols a través del temps, sinó també enmig dels canvis socials més radicals. Així, Smith pot argumentar l'existència no ja d'una «nació egípcia» en l'antiguitat, sinó també d'un (suggerent) «wider "middle-class" nationalism» en algunes latituds europees dels segles XIV o XVII (França, Anglaterra, Escòcia, Suècia, «Espanya» —però, vol dir Castella, en realitat— i, per descomptat, els Països Baixos septentrionals, separats de la monarquia hispànica)²⁶. Certament, no sempre és possible de resseguir o documentar inequívocament una continuïtat d'aquesta magnitud. Smith té tendència a escollir els seus millors exemples en l'antiguitat remota —egipcis, però també assiris, grecs o perses. Llobera, per la seva banda, considera que l'absolutisme de l'època moderna, eminentment àulic i repressiu, originà, en general, una perceptible «regressió» dels sentiments i les identitats nacionals —tan efervescents, si no potents, en canvi, a l'època medieval, quan es configuraren, segons l'autor, les nacions europees²⁷. L'un i l'altre, però, resten fermament convençuts que, a desgrat de sotragades i retrocessos, el nacionalisme i les nacions contemporànies no poden explicar-se satisfactòriament sense remuntar-se a un passat prenacionalista o no nacionalista, o sense inscriure tots dos fenòmens «within a much longer historical trajectory».

Nació i imaginació

Alguns historiadors poden mostrar, certament, una raonable reticència davant la possibilitat o la tesi —potser massa evanescent pel seu gust o mètode— d'uns «origens ètnics» de les nacions. Tanmateix, l'èmfasi en els aspectes menys materials, tangibles o immediatament visibles de la nació no és pas exclusiu dels antropòlegs o d'alguns sociòlegs (tot i que pot aduir-se que la historiografia actual resta prou impregnada de les teories d'uns i d'altres). De fet, es pot asseverar que alguns historiadors i alguns practicants dels *cultural studies* —que A. Smith ha qualificat i ha criticat com a historiografia «postmodernista», i «sociologically implausible», de les nacions— han anat força més enllà que no pas aquells; en particular, en desarrelar

ídem, *Nations and Nationalism in a Global Era*. Cambridge: Polity Press, 1995; ídem, *The Nation in History*. Cambridge: Polity Press, 2000. Sobre l'etnohistòria, SMITH, *Myths and Memoires...*, op. cit., *passim*; i LLOBERA, J. R., *The Role of Historical Memory in (ethno-)Nation-Building*. Londres: Goldsmiths College, 1996 i JONES, S., *The Archaeology of Ethnicity: Constructing Identities in the Past and the Present*. Londres: Routledge, 1997. En una línia semblant, ARMSTRONG, John A., *Nations before Nationalism*. Chapel Hill: University of North Caroline Press, 1982.

25. HUTCHINSON, John, *The Dynamics of Cultural Nationalism: The Gaelic Revival and the Creation of the Irish Nation State*. Londres: Allen & Unwin, 1987, p. 29-30.

26. SMITH, *Nations and nationalism...*, op. cit., p. 38.

27. LLOBERA, *The God of Modernity...*, op. cit., p. 219-220.

els fenòmens identitaris —nacionals o no— de cap ancoratge amb allò real o social, i reduir la nació a pura (i indeterminada) imaginació, narració o discurs²⁸.

Es pot invocar, és clar, el clàssic (a hores d'ara) i feliç títol de Benedict Anderson, *Imagined Communities* (1983); i fins i tot la miscel·lània no pas menys ben intitulada *The Invention of Tradition* (del mateix any)²⁹. Però l'orientació —i l'argumentació— de la historiografia francesa dels anys vuitanta o noranta és tan significativa o més: perquè no sols hi han proliferat les «històries de França» més o menys monumentals; sinó que en aquesta historiografia nacional (o del fet nacional, almenys) de darrera hora, amb autors no sempre previsibles, la nació no té pas una definició ni una significació gaire estricta o objectiva, sinó més aviat elusiva, i feta, si de cas, de projeccions i connotacions. Quan hom interrogà Braudel sobre el particular —«Què és França per a vostè?»—, la resposta, significativa, va ser: «No s'ha de definir mai [...] Tota definició prèvia és una mena de sacrifici personal [...] no[vull] definir França abans de no haver-ne recorregut tota la seva trajectòria. El primer volum de la meua obra es titula *La identitat de França*. Tanmateix, no aconseguiré definir la identitat de França fins que no hagi arribat a la darrera pàgina de [la meua obra]»³⁰. Altrament, quan algun autor es mostra prou explícit o taxatiu, sembla que confirma més aviat els pitjors temors d'un A. Smith: «l'idée de nation —escriu C.G. Dubois— est d'abord une idée. Ce n'est pas une réalité concrète [...] La conscience nationale suppose l'acquisition d'une mémoire qui fonctionne comme un langage porteur et producteur de sens [...] La nature de la nation est donc d'être une construction intellectuelle: c'est un fait de conscience»³¹.

N'és un exemple particularment il·lustratiu l'obra (traduïda a l'anglès) de la medievalista Colette Beaune, *Naissance de la nation France*, la qual es presenta

28. Vegeu, entre d'altres exemples, BHABHA, H. (ed.), *Nation and Narration*. Londres: Routledge, 1990; CHATTERJEE, P., *The Nation and Its Fragments*. Cambridge: CUP, 1993; RINGROSE, M. i LERNER, A. (eds.), *Reimagining the Nation*. Buckingham: Open UP, 1993; ELEY, G. i SUNY, R. (eds.), *Becoming National*. Nova York: Oxford UP, 1996; CUBITT, Geoffrey (ed.), *Imagining Nations*. Manchester: Manchester UP, 1998. La crítica, SMITH, «Gastronomy...», op. cit., p. 168-171; i SMITH, A.D., *Nationalism and Modernism. A critical survey of recent theories of nations and nationalism*. Londres: Routledge, 1998, p. 136-138: «to describe the nation almost exclusively in these terms is to miss other important elements which define the concept and mark it off from other types of imagined community [...] symbols, myths, values and memories... laws, institutions...».
29. HOBBSBAWM i RANGER (eds.), *The Invention...*, op. cit.; ANDERSON, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. Londres: Verso, 2a ed., 1991 (trad. cast., *Comunidades imaginadas*, Mèxic: FCE, 1993).
30. I que, com és sabut, no va ser a temps de culminar. BRAUDEL, Fernand, *Una lección de historia*. Barcelona: Mondadori, 1994 [1986], p. 134. Sobre les motivacions d'una obra semblant («al final de la meua vida, tinc la sensació de no haver estat gaire lleial amb el meu país...»), Ibídem, p. 135. A més de Braudel, *L'identité de la France*. París: Arthaud-Flammarion, 1986 (3 vols.) [n'hi ha ed. cast., *La identidad de Francia*. Barcelona: Gedisa, 1993 (3 vols.)], es poden citar FAVIER, J. (dir.), *Histoire de France*. París: Fayard, 1984 (2a ed., 1996) [6 vols.]; DUBY, G. i altres, *Histoire de France*. París: Hachette, 1988-90 (5 vols.); BURGUIÈRE, A. i REVEL, J., *Histoire de France*. París: Seuil, 1988-93 (4 vols.), i CHAUNU, P., *La France: histoire de la sensibilité des Français à la France*. París: R. Lafont, 1982.
31. DUBOIS, Claude-Gilbert (ed.), *L'imaginaire de la nation (1792-1992)*. Burdeus: Presses Universitaires de Bordeaux, 1991, p. 20 i 29.

—deliberadament, emfàticament gairebé— com un estudi de la França medieval, però «non sur les réalités mais sur l'image de la France»; és a dir, sobre «la France telle qu'on la voit, qu'on l'aimé ou qu'on la rêve en cette fin du Moyen Âge. C'est une histoire de l'imaginaire national et monarchique, de ce qui n'a d'existence que dans les esprits et dans les coeurs [...]»³². Ben entès, no es tracta només de medievalistes. Maurice Agulhon presenta la seva *Histoire vagabonde* de la França contemporània en uns termes força semblants: «Non point donc la politique républicaine dans les textes et les lois, les événements et les institutions, mais la République dans les têtes et les comportements [...] La République [...] dans ses idées et dans son vécu»³³. Així, doncs, la nació (o la «república») només assoleix consistència i fins i tot existència quan un nombre substancial de persones s'imaginen, es veuen i es pensen com a membres d'una nació (o d'una república nacional), i, en conseqüència, responen efectivament i afectivament —o almenys sense gaire indiferència— davant les crides o els estímuls pertinents (ni que sigui la sola visió d'una bandera tricolor o d'un emblema heràldic determinat). Una perspectiva d'aquesta índole pot semblar, és clar, tan subjectiva com tautològica; i segurament pot explicar més bé el *com* que no pas el *per què* un bon nombre d'individus, un bon dia, es veuen i viuen com a membres d'una nació determinada.

Ara bé, la «imaginació» té també la seva història, la seva cronologia, i fins i tot els seus límits o els seus requisits «objectius». La imaginació nacionalista, per exemple, demana (entre altres coses) la impremta i els mitjans de comunicació de massa (B. Anderson); i encara que la tendència a «fer volar la imaginació» pugui ser innata a l'espècie, la imaginació nacionalista és qualsevol cosa menys espontània o natural: cal que sigui, doncs, atida, i perennement alimentada, si no ben bé exaltada (no fos cas que hom pogués oblidar-se de pertànyer a una nació o altra). És la tesi de fons de la coneguda, monumental, i no pas menys clàssica obra de Pierre Nora i els seus col·laboradors, sobre els «lieux de mémoire»; una empresa fins a cert punt paradoxal, perquè, tot i la seva voluntat crítica —revelar i posar en evidència els mecanismes de construcció i reproducció d'una memòria nacional en el decurs del temps—, el resultat és finalment una obra molt francesa, tal com ha estat apuntat i criticat³⁴. En qualsevol cas, per a Nora i altres historiadors francesos la (seva) nació és feta d'una barreja o amalgama de memòria i representació. Vet ací, doncs, l'autèntic canemàs de la nació o identitat francesa: una topografia secular de símbols i mites —*lieux de mémoire*— que arrenca (almenys) de l'alta edat mitjana (abans que no pas altres factors aparentment més sòlids o influents,

32. BEAUNE, Colette, *Naissance de la nation France*. París: Gallimard, 1985, p. 8 (trad. anglesa, amb el títol de *The Birth of an Ideology: Myths and Symbols of Nation in Late-Medieval France*. Berkeley (L. A.): University of California Press, 1991).

33. AGULHON, Maurice, *Histoire vagabonde. Ethnologie et politique dans la France contemporaine*. París: Gallimard, 1988-96 (3 vols.).

34. NORA, Pierre (dir.), *Les lieux de mémoire*. París: Gallimard, 1984-1992 (3 toms; 7 vols.). Una crítica, VALENSI, Lucette, «Histoire nationale, histoire monumentale. *Les lieux de mémoire* (note critique)», *Annales*, fasc. 6 (1995), p. 1271-1277 (trad. cat., *El Contemporani*, núm. 8 (1996), p. 39-43).

i força més tardans, com ara una llei o unes institucions, les fronteres militars o el mercat i els intercanvis)³⁵.

No pas menys simptomàtica, encara que prou diferent, resulta, alhora, l'obra pòstuma de Fernand Braudel, *L'identité de la France*, que explica la nació francesa com un producte —tal com era d'esperar— de la *longue durée*. Ara bé, allò que un lector de Braudel no esperaria de trobar, segurament, és que aquesta «llarga durada» es faci remuntar fins a la prehistòria: «Ne dites pas que la Préhistoire n'est pas l'Histoire. Ne dites pas [...] que la France n'existe pas avant la France [...] Ces masses inconcevables de *temps vécu* (XTS), entassées les unes sur les autres, glissent jusqu'à nous, si imperceptiblement que ce soit. Alors, comment n'y aurait-il pas, entre Histoire et Préhistoire, continuité, soudure?»³⁶.

Tot plegat fa evident que les tesis de Gellner, Hobsbawm i altres autors o historiadors convençuts de la contemporaneïtat o extrema «joventut» de les nacions no han obtingut, malgrat la seva difusió, una acceptació unànime; ni fins i tot acadèmica: «Sommes-nous si jeunes?», es demanava Braudel. Així doncs, no és estrany tampoc que el XVIII, Congrés Internacional de Ciències Històriques, celebrat l'any 1995 a Montreal i, més exactament, la secció intitulada significativament «Nations, Peuples et États: Anciens et nouveaux nationalismes», s'hagi fet ressò d'aquesta mena de dubtes. I encara més i tot, perquè si cal refiar-se d'una crònica (o diagnòstic) de *Le Monde*, l'era Gellner-Hobsbawm podria haver tocat sostre —si no podria haver arribat a la seva fi. Perquè a Montreal va quedar clar, si més no, que «pour beaucoup d'historiens [...] la nation ne peut plus être considérée comme le résultat d'une "invention de traditions" masquant la mondialisation en cours du capitalisme, comme le suggère Eric Hobsbawm, ni le produit mécanique d'un stade avancé de l'industrialisation [...] comme le pense Ernest Gellner. D'autres approches doivent au moins compléter les théories qui persistent à penser la nation comme une réalité transitoire»³⁷.

No es tracta solament d'una reacció francesa. Un ulterior i recent llibre d'Adrian Hastings, *The construction of nationhood. Ethnicity, Religion and Nationalism*, sembla que avaluï aquesta mateixa hipòtesi en altres latituds i medis acadèmics. De fet, el text de Hastings es presenta de bon començament —i des de la contraportada— com una rèplica específica i franca de l'obra i els arguments de Hobsbawm. Així, per a aquest professor de Cambridge, les nacions europees foren, en realitat, el resultat o, millor encara, el desenvolupament «d'algunes identitats ètniques [pre-

35. Vegeu, en particular, NORA [dir.], *Les lieux...*, op. cit., vol. III, p. 647-658, sobre «La nation-mémoire». París: Gallimard, 1986, i l'assaig-presentació a l'inici de la sèrie, vol. I, «La République». París: Gallimard, 1984, p. XVII-XLII. En un context semblant es comprèn força millor la «recuperació» o renovada difusió de l'obra de HALBWACHS, Maurice, *Les cadres sociaux de la mémoire* [1925]. París: PUF, 1975, i *La mémoire collective* [1950]. París: PUF, 1968.

36. BRAUDEL, *L'identité...*, op. cit., vol. II, p. 13; una ressenya crítica, ANDERSON, P., «Fernand Braudel y la identidad nacional», dins ídem, *Campos de batalla*, op. cit., p. 355-392.

37. *Le Monde des Livres* (8-IX-1995); *Actes du XVIIIe. Congrès International des Sciences Historiques*. Montreal, 27 d'agost/3 de setembre 1995. Algunes comunicacions del congrés (però no pas d'aquest tenor crític) han estat publicades al dossier «Nations, États-nations, nationalismes», de la revista *Vingtième Siècle. Revue d'Histoire*, núm. 50 (1996), p. 3-54.

existents, però] afectades per l'impacte de l'escriptura en una llengua vernaclea i les pressions de l'Estat». Aquestes identitats ètniques haurien esdevingut veritables nacions o almenys elements constitutius de la nació «quan la seva llengua vernaclea va passar de l'ús oral a l'escrit»; en particular, amb la vernaculització dels textos sagrats o bíblics. Les nacions, doncs, no poden ser tan joves: «pels volts del segle xv es pot captar l'existència de la majoria de les principals [i futures] nacions de l'Europa occidental [...] Es tracta, precisament, de les mateixes nacions engendrades pels nacionalismes d'ençà de les darreries del segle xviii [...] La correlació és tan estreta que fóra una cosa absurda considerar-la accidental», conclou Hastings. En d'altres mots, l'estoc de nacions occidentals modernes era ja prou complet o prou perfilat a l'època medieval: a l'època contemporània n'hi haurà, ben mirat, algunes menys, però tampoc no gaires més³⁸.

Nacionalisme o patriotisme?

Altrament, si no hi ha nacions abans del nacionalisme, hi ha, si més no, el patriotisme. Perquè, ben mirat, si no podia ser (per definició) nacionalisme, què significava, aleshores, la divisa, tan corrent o habitual a l'Europa de l'època moderna o fins i tot d'abans, i tan present en les revoltes de mitjan segle xvii, si no d'abans també (enmig de les guerres de religió franceses, la rebel·lió dels Països Baixos o la guerra dels Cent Anys) de «morir per la pàtria» o «defensar la pàtria»?³⁹. Altrament, entre patriotisme i nacionalisme no hi ha pas una desconexió absoluta; ni que sigui pel sol fet, tal com apunta M. Viroli, que «il linguaggio del nazionalismo moderno é nato come una trasfigurazione o un adattamento del linguaggio del patriottismo [...] Per capire il significato storico del linguaggio del nazionalismo bisogna dunque partire dal patriottismo»⁴⁰.

La qüestió o el significat del patriotisme precontemporani o no nacionalista ha passat, certament, força desapercebuda als manuals d'història política o d'història del pensament polític del període, i fins i tot entre els estudiosos de les revoltes de l'Europa moderna o simplement de la societat europea de l'època moderna. Les excepcions precoces poden ser, si de cas, i pel que fa a l'època medieval, B. Guenée o fins i tot J.A. Maravall; dos autors que remarquen tant l'existència com la importància d'un «sentiment nacional» (no nacionalista, però) o, si més no, d'un «sentiment de comunitat», respectivament; i sense tenir en compte el qual —hi afegeixen— «no se puede hacer cabalmente la historia de ningún país europeo» (Maravall) ni la de cap estat europeu de l'època moderna: «l'Estat de les darreries de l'edat mitjana [...] ja no serà més el fruit simplement de la conquesta

38. HASTINGS, Adrian, *The Construction of Nationhood. Ethnicity, Religion and Nationalism*, Cambridge, CUP, 1997, p. 114 (trad. cast., *La construcción de las nacionalidades*. Madrid: CUP, 2000).

39. Sobre l'etimologia i el significat medieval, KANTOROWICZ, Ernst H., «Pro patria mori in Mediaeval Political Thought», *The American Historical Review*, vol. LVI, núm. 3 (1951), p. 472-492; ídem, *Los dos cuerpos del rey. Un estudio de teología política medieval* [1957]. Madrid: Alianza, 1985, cap. V, p. 223-260.

40. VIROLI, Maurizio, *Per amore della Patria. Patriottismo e nazionalismo nella storia*. Roma-Bari: Laterza, 1995, p. 11.

ta o de l'atzar [...] Si vol viure i perdurar, un Estat haurà de recalcar en una nació» (Guenée)⁴¹.

Per descomptat, no tots els (pocs) autors que s'ocuparen d'aquest gènere de qüestions opinaven igual. És el cas, per exemple, de les cèlebres lliçons de postguerra de F. Chabod⁴². Els historiadors modernistes, per la seva banda, no es mostraven pas menys reticents, en general. N'és una prova el col·loqui organitzat l'any 1973 per la universitat Johns Hopkins sobre: *a)* si hi hagué, a l'època moderna, res de semblant a la «consciència nacional» del món contemporani, i *b)* si aquesta «consciència nacional» arribà a ser mai «a force with which statesmen occasionally had to reckon and, if they were artful, could use to gain support for their policies». El resultat de les distintes contribucions fou, en general (i al marge del seu valor intrínsec), més aviat descoratjador, però: es podien trobar potser veritables *lieux de memoire* (diguem-ne) *avant la lettre* (tal com feia M. Cherniavsky en el cas o àmbit de Rússia, i en una de les contribucions més originals i perdurables del conjunt) a l'Europa de la primera edat moderna, els quals podien fins i tot «provided some kind of identity, consciousness, or definition which preceded political organization into nation-states», però tot i així «it is difficult to assert that national consciousness held a primordial place in early-modern political cultures», sobretot perquè tant la cultura com la política d'aleshores restaven dominades «by court politics, localism, and imperial-papal universalism», i no hi havia lloc, doncs, per a espais ni lleialtats distintes o intermèdies⁴³.

Entre les excepcions precoces, però, cal esmentar algunes monografies, com ara el singular i complet estudi de M. Yardeni sobre el patriotisme en les guerres franceses de religió⁴⁴ o bé, la contribució, acotada però penetrant, de Victor Kiernan, segons el qual les monarquies absolutes europees del segle XVII foren «the pace-makers of modern nationalism»⁴⁵. I, sobretot, el treball d'un jove John H. Elliott sobre les revoltes i les rebel·lions populars i provincials del segle XVII, les quals —argumentava— no es podien arribar a explicar cabalment sense analitzar i ponderar alhora (al costat d'altres causes o factors) el paper de «some kind of community consciousness». Perquè —afegia Elliott— les manifestacions d'aquesta índole eren «too numerous and too forceful to allow the question of nationalism to be left in a kind of historical limbo [...] the Romantic historians were not totally mistaken in assuming the existence in Early Modern Europe of some such sense

41. MARAVALL, José A., *El concepto de España en la Edad Media*. Madrid: Instituto de Estudios Políticos, 2a ed., 1964 [1954], p. 555-557; GUENÉE, B., *Occidente durante los siglos XIV y XV. Los Estados*. Barcelona: Labor, 2a ed., 1985 [1971], p. 56-73 i 228-232.

42. CHABOD, Federico, *La idea de nación*. Méxic: FCE, 1987 [però textos i idees dels anys 1947 i 1943-44].

43. RANUM, Orest (ed.), *National Consciousness, History, and Political Culture in Early-Modern Europe*. Baltimore-Londres: The Johns Hopkins University Press, 1975.

44. YARDENI, Miriam, *La conscience nationale en France pendant les guerres de religion (1559-1598)*. Lovaina-París: Nauwelaerts, 1971. Vegeu, a més, DUBOIS, Claude-Gilbert, *Celtes et Gaulois au XVIe. siècle. Le développement littéraire d'un mythe nationaliste*. París: J. Vrin, 1972.

45. KIERNAN, V.G., «State and Nation in Western Europe», *Past & Present*, núm. 31 (1965), p. 21.

of identification». Aquest sentiment de pertinença o identitat podia ser excitat, certament, per la mera xenofòbia o antipatia envers el foraster; però més sovint, i més sòlidament encara, recalrava més aviat en l'existència i el gaudi (desigual) d'un seguit de privilegis comunitaris: «the corporation, the community, the *patria* all acquired a firmer identity as the historical embodiment of distinctive rights». Vet ací, doncs, el «corporate or national constitutionalism»: una identitat i un patriotisme que no tenien pas una base ètnica o cultural, sinó «constitucional» (en l'accepció anglosaxona del mot) o «republicana» (és a dir, política o relacionada amb la *res publica*)⁴⁶. Una investigació sobre la rebel·lió normanda de mitjan segle XVII semblava donar-li la raó, car l'autora, Madeleine Foisil (deixeble de Roland Mousnier), conclouïa: «Le mouvement se réfère au passé dont il veut le maintien: maintien des privilèges, suppression de l'impôt, respect du particularisme [...] Révolte contre la suppression des privilèges provinciaux au profit de l'État centralisateur [...] Beaucoup plus qu'un front de classe [...] la sédition dessine un front de la province contre l'État»⁴⁷.

Ben entès, la crida d'Elliott no va tenir gaire ressò immediat. La historiografia modernista dels anys seixanta i setanta no era gaire partidària, segons sembla, de rescatar de l'«historical limbo» ni la qüestió del patriotisme «antic» ni la noció mateixa de nació o identitat nacional abans de la Revolució Francesa. Darrerament, però, alguns historiadors modernistes s'han tornat a interessar tant per la naturalesa i explicació de les rebel·lions provincials cinentistes i siscentistes com fins i tot —i principalment— pel significat i la incidència del patriotisme en general en la societat de l'època moderna. La raó d'aquest viratge és prou clara: no són pas noves troballes documentals ni fins i tot nous paradigmes «científics» allò que ha inspirat i multiplicat (tal com advertíem a l'inici d'aquesta exposició) una historiografia semblant; sinó més aviat l'actual o recent conjuntura política internacional (el «ressorgiment dels nacionalismes», la unió, i la identitat i la sobirania, europea...). N'és una prova addicional el fet que aquesta nova historiografia del patriotisme i de les nacions o identitats abans del nacionalisme —o almenys la seva ràtio o productivitat particular— no s'ha escampat uniformement ni de qualsevol manera en l'espai, sinó resseguint prou fidelment actuals i rellevants contenciosos geopolítics d'aquesta índole. Així doncs, la primacia (quantitativa i fins i tot potser qualitativa) d'un focus historiogràfic britànic o del Regne Unit —enmig de l'auge

46. ELLIOTT, J.H., «Revolution and Continuity in Early Modern Europe», *Past & Present*, núm. 42 (1969), espec. p. 47-52 (trad. cast. dins la compilació de treballs de l'autor intitulada *España y su mundo, 1500-1700*. Madrid: Alianza, 1990, p. 122-145).

47. FOISIL, Madeleine, *La révolte des Nu-Pieds et les révoltes normandes de 1639*. París: PUF, 1970. Altres revoltes «franceses» de l'època tenien, si no aquest origen en exclusiva, almenys aquest component, tal com es pot comprovar en PILLORGET, R., *Les mouvements insurrectionnels de Provence entre 1596 et 1715*. París: A. Pedone, 1975; JOUTARD, Ph., *Les Camisards*. París: Gallimard, 2a ed., 1994; BERCÉ, Yves-Marie, *Histoire des Croquants*. Ginebra: Droz, 1974 (2 vols.) [ed. abreujada. París: Seuil, 1986]; LE ROY LADURIE, E., *Le Carnaval de Romans*, [Delfinat]. París: Gallimard, 1979; HICKEY, Daniel, *Le Dauphiné devant la monarchie absolue: Le procès des tailles et la perte des libertés provinciales, 1540-1640*. Moncton-Grenoble: Éditions d'Acadie i Presses Universitaires de Grenoble, 1993.

del nacionalisme escocès, la política de *Devolution* i la discussió sobre la britanitat (*britishness*) i/o anglesitat (*englishness*) d'aquest «arxipèlag atlàntic»— no pot pas sobtar-nos⁴⁸.

Però no és només el Regne Unit⁴⁹. L'àmbit de l'antiga monarquia hispànica —i tant l'Espanya de les autonomies com l'Itàlia de la *Legha* padana, per entendre'ns— ha conegut també un auge considerable d'aquesta mena de recerques⁵⁰. N'és un exemple l'obra i l'evolució d'un estudiós clàssic de les rebel·lions sis-

48. SAMUEL, R., *Patriotism: The Making and Unmaking of British National Identity*. Londres: Routledge, 1989 (3 vols.); COLLEY, Linda, *Britons. Forging the Nation, 1707-1837*. Londres: Pimlico, 1994 [1992]; BRADSHAW, B. i MORRILL, J. (eds.), *The British Problem, c. 1534-1797. State Formation in the Atlantic Archipelago*. Houndmills: Macmillan, 1996; PINCUS, Steven, *Protestantism and Patriotism: Ideologies and the making of English foreign policy, 1650-1668*. Cambridge: CUP, 1996; BRADSHAW, B. i ROBERTS, P. (eds.), *British Consciousness and Identity, The Making of Britain, 1533-1707*. Cambridge: CUP, 1998; CLAYDON, T. i MCBRIDE, I. (eds.), *Protestantism and National Identity. Britain and Ireland, c.1650-c.1850*. Cambridge: CUP, 1998; KIDD, Colin, *British Identities before Nationalism. Ethnicity and Nationhood in the Atlantic World, 1600-1800*. Cambridge: CUP, 1999.
49. Assenyalem, com a mínim o com a símptoma, BABEL, R. i MOEGLIN, J.-M. (eds.), *Identité régionale et conscience nationale en France et en Allemagne Du Moyen Âge à l'époque moderne*. Université de Paris VII / Val de Marne, octubre de 1993, Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag, 1997; el dossier «Le sentiment national dans l'Europe moderne», *Bulletin de l'Association des historiens modernistes des universités*, núm. 15 (1991); els estats de la qüestió de BELL, D., «Recent Works on Early Modern French National Identity», *Journal of Modern History*, vol. 68 (1996), p. 84-113; i MOEGLIN, «Nation et nationalisme ...», op. cit.; i els col·loquis o congressos següents: BELLABARBA, M. i STAUBER, R. (eds.), *Identità territoriali e cultura politica nella prima età moderna*, Bolonya i Berlín: Il Mulino i Duncker & Humblot, 1998; «La instauración de los Borbones. Dinastía y memoria de nación en la España del siglo XVIII», Universidad Autónoma de Madrid i Casa de Velázquez, Madrid, 8/11-5-2000 (actes en preparació); i aquest mateix cicle de conferències de *Manuscripts*; o l'imminent «Patriotismus im Europa der frühen Neuzeit: Recht, Bekenntnis und die Rekonfigurierung monarchischer Gemeinwesen zwischen Reformation und Frühaufklärung», Bielefeld, 1/5-IX-2001. Un patriotisme local específic, DURAND, Yves, *Vivre au pays au XVIIIe siècle. Essai sur la notion de pays dans l'Ouest de la France*. París: PUF, 1984.
50. El recent llibre d'homenatge al professor John H. Elliott, KAGAN, R.L. i PARKER, G. (eds.), *Spain, Europe and the Atlantic World. Essays in honour of John H. Elliott*. Cambridge, CUP, 1995, inclou, significativament, una secció sobre «Community and Identity in Habsburg Spain», amb contribucions d'autors com ara THOMPSON, I.A.A., «Castile, Spain and the monarchy: the political community from *patria natural* to *patria nacional*», p. 125-159; GIL, Xavier, «Aragonese constitutionalism and Habsburg rule: the varying meanings of liberty», p. 160-187; CASEY, James, «Patriotism in early modern Valencia», p. 188-210, y SAHLINS, Peter, «Centring the periphery: the Cerdania between France and Spain», p. 227-242. Assenyalem, a més, i com a mínim, JOVER ZAMORA, José M., «Sobre los conceptos de monarquía y nación en el pensamiento político español del siglo XVII», *Cuadernos de Historia de España*, XIII (1980), p. 101-150; TOMÁS Y VALIENTE, Francisco, «La monarquía española del siglo XVII: el absolutismo combatido», dins MENÉNDEZ PIDAL, R. (dir.), *Historia de España*, vol. XXV, Madrid: Espasa-Calpe, 1990, pròleg i p. 1-214; PIETSCHMANN, H., «El problema del "nacionalismo" en España en la Edad Moderna. La resistencia de Castilla contra el emperador Carlos V», *Hispania*, vol. LII/1, núm. 180 (1992), p. 83-106; RODRÍGUEZ SALGADO, M. José, «Patriotismo y política exterior en la España de Carlos V y Felipe II», dins RUIZ MARTÍN, F. (dir.), *La proyección europea de la monarquía hispánica*, Madrid: Complutense, 1996, p. 49-105, i FLORISTÁN IMÍZCOZ, Alfredo, *Lealtad y patriotismo tras la conquista de Navarra. El licenciado Reta y la sumaria relación de los apellidos*. Pamplona: Gobierno de Navarra, [1999].

centistes, com ara R. Villari, i que dels «orígens de la revolució antiespanyola» de Nàpols ha passat a estudiar el patriotisme napolità o «republicà» de l'esmentada revolució, que es debat entre la fidelitat al rei i la fidelitat a la pàtria⁵¹; i, en general, la historiografia recent sobre els orígens «ideològics», «patriòtics» i polítics de la revolta catalana de 1640⁵², i la trajectòria —tan lligada al desenllaç de la guerra dels Segadors— dels comtats catalans⁵³. No pas menys significativa és l'orientació d'alguns estudiosos, tant de la rebel·lió dels Països Baixos com del pensament polític de l'Europa moderna⁵⁴.

51. VILLARI, Rosario, *La revuelta antiespañola en Nápoles. Los orígenes, 1585-1647* [1967]. Madrid: Alianza, 1979; ídem, «Revoluciones y conciencia revolucionaria en el siglo XVII» [1971], dins ídem, *Rebeldes y reformadores, del siglo XVI al XVIII*. Barcelona: Ediciones del Serbal, 1981; ídem, *Elogio della dissimulazione. La lotta politica nel Seicento*. Roma i Bari: Laterza, 1987; ídem, «El rebelde», en VILLARI, R. (ed.), *El hombre barroco* [1991]. Madrid: Alianza, 1992, p. 135-162, on remarca la importància del «nou patriotisme»; ídem, «Revoluciones periféricas y declive de la monarquía española», dins ELLIOTT, J.H. i altres, *1640: La monarquía hispánica en crisis*. Barcelona: Crítica i CEH P. Vilar, 1992, p. 169-182, i, finalment, ídem, *Per il Re o per la Patria. La fedeltà nel seicento*. Roma i Bari: Laterza, 1994.
52. Seleccionem, si més no, GARCÍA CÁRCCEL, R., *Historia de Cataluña. Siglos XVI-XVII*. Barcelona: Ariel, 1985, vol. I, «Los caracteres originales de la historia de Cataluña», p. 31-178; PALOS, Josep Lluís, *Els juristes i la defensa de les Constitucions. Joan Pere Fontanella*. Vic: Eumo, 1997; SIMON, Antoni, *Els orígens ideològics de la revolució catalana de 1640*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999; BATLLE, Mar, *Patriotisme i modernitat a la fi del comte d'Urgell*, Barcelona, Curial i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999; VILLANUEVA, Jesús, «Francisco Calça y el mito de la libertad originaria de Cataluña», *Revista de Historia Jerónimo Zurita*, núm. 69-70 (1994), p. 75-87; TORRES SANS, Xavier, «Pactisme i patriotisme a la Catalunya de la Guerra dels Segadors», *Recerques*, núm. 32 (1995), p. 45-62; ídem, «Dinastismo y patriotismo en la Cataluña de la Guerra de los Segadores: el testimonio de un zurrador barcelonés», dins FERNÁNDEZ ALBALADEJO, P. (coord.), *Monarquía, Imperio y pueblos en la España moderna*. Alacant: Universitat d'Alacant i altres, 1997, p. 409-424; ídem, «Josep Fontanella i Joan Guàrdia: el patriotisme català en la guerra dels Trenta Anys», dins XVII. *Col·loqui Germano-Català*, Münster, 6/8-IV-2000 (actes en premsa); ROURA, Lluís, «Un petit món en una província: El concepte de nació referit a la Catalunya del segle XVII», *L'Avenç*, núm. 199 (1996), p. 6-11; SALES, Núria, «Naturals i alienígenes: un cop d'ull a algunes naturalitzacions dels segles XV a XVIII», dins *Studia in honorem prof. M. de Riquer*. Barcelona: Quaderns Crema, 1997, vol. I, p. 675-705; i els dossiers «Cataluña y la monarquía en la España moderna», *Historia Social*, núm. 24 (1996); «Catalunya i Espanya a l'època moderna. Homenatge a J. H. Elliott», *Manuscris*, núm. 15 (1997); «Pensament polític de la Corona d'Aragó», *Manuscris*, núm. 17 (1999), i la sèrie d'edicions d'*Escrits polítics*, a cura de l'IUHJVV i editorial Eumo, 1995-96 (4 vols.).
53. Esmentem, almenys, SAHLINS, Peter, *Fronteres i identitats: La formació d'Espanya i França a la Cerdanya, s. XVII-XIX*. Vic: Eumo, 1993 [1989]; SALA, Raymond, *Dieu, le Roi, les hommes... Perpignan et le Roussillon (1580-1830)*. Canet de Rosselló: El Trabucaire, 1996; STEWART, David, *Assimilation and Acculturation in Seventeenth-Century Europe. Roussillon and France, 1659-1715*. Westport: Greenwood Press, 1997, i AYATS, Alain, *Les guerres de Josep de la Trinxeria (1637-1694). La guerre du sel et les autres*. Canet de Rosselló: El Trabucaire, 1997.
54. Vegeu, almenys, VAN GELDEREN, Martin, *The Political Thought of the Dutch Revolt, 1555-1590*. Cambridge: CUP, 1992; ídem, *The Dutch Revolt*. Cambridge: CUP, 1993 (edició de textos); DUKE, Alistair, «From King and Country to king or country? Loyalty and treason in the Revolt of the Netherlands», *Transactions of the Royal Historical Society*, vol. XXXII (1982), p. 113-135, i el conegut llibre de SCHAMA, Simon, *The Embarrassment of Riches. An Interpretation of Dutch Culture in the Golden Age*. Nova York: A. A. Knopf, 1987.

Consideracions finals

Vol dir-se, doncs, que som ja en una era post-Hobsbawm o post-Gellner, pel que fa, és clar, a la historiografia i a l'explicació de les nacions o les identitats? És difícil de dir o aventurar. Però allò que és segur, si més no, és que l'obra d'aquests dos autors (i els esdeveniments polítics coetanis que en són el rerefons) ha convulsionat el panorama historiogràfic de les darreres dues dècades, i no sols pel que fa a la historiografia contemporaneista (cosa prou sabuda o evident), sinó també (i això potser ha passat més desapercebut) la medievalística i, assenyalamment, la historiografia modernista.

Algunes xifres ho demostraran. A hores d'ara som ben lluny no sols del magre panorama de començaments del segle XX (quan, llevat de les grans i monumentals històries nacionals, no eren gens habituals contribucions específiques o cronològicament acotades de medievalistes i modernistes sobre la matèria), sinó fins i tot de la mitjana de treballs —certament baixa— dels anys seixanta (poc més d'una dotzena en total, i entre medievalistes i modernistes) o dels anys setanta (una trentena en tota la dècada, i sempre per a l'Europa occidental, bàsicament). Contràriament, al llarg dels anys vuitanta, el nombre de treballs o recerques en aquest camp es va multiplicar per dos (de trenta a més de seixanta), i en la darrera dècada es va sobrepassar (com a mínim) la xifra de la vuitantena de treballs (i només a l'Europa occidental). Aquest salt quantitatiu cal atribuir-lo, altrament, a una veritable eclosió de treballs d'història moderna: un total de cinquanta-vuit, per només set de medieval, i uns divuit de caràcter general o (diguem-ne) transedàtic, segons un recompte encara provisional (mentre que als anys vuitanta es mantingué, en canvi, un cert equilibri: trenta treballs d'història moderna i vint-i-dos de medieval)⁵⁵.

Naturalment, no podem donar compte, ara i ací, de tots i cadascun d'aquests títols sobre la història de les nacions abans del nacionalisme. Tanmateix, se'n poden avançar, potser, algunes orientacions o conclusions:

- 1) La primera és que l'auge d'aquest gènere historiogràfic no es pot confondre de cap manera amb cap eventual *revival* de la historiografia nacionalista d'altre temps. Hi ha, per descomptat, obres i autors que es poden incloure sota aquesta rúbrica. Però, en general, els treballs d'aquests nous historiadors de les nacions i/o els patriotismes «antics» obliguen més aviat a prendre en consideració la complexitat o fins i tot el caràcter polifacètic i múltiple o simultani, «relacional» i «contingent», de les identitats prenacionals o anacionals de l'època moderna⁵⁶.

55. TORRES SANS, «L'historiador...», op. cit. (en preparació).

56. CH. TILLY (ed.), *Citizenship, Identity and Social History*. Cambridge: CUP, 1996, p. 3-7. En aquesta línia, vegeu AMELANG, James, «Cities: Identities, conflicts, solidarities», dins IV Congrès Internacional d'Història Local de Catalunya. Barcelona, L'Avenç, 1999 [1997], p. 21-35, i les miscel·lànies HOLT, M. (ed.), *Society and Institutions in Early Modern France*. Athens: University of Georgia Press, 1991; DIEFENDORF, B. i HESSE, C. (eds.), *Culture and Identity in Early Modern France (1500-1800): Essays in Honor of N. Z. Davis*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1993; BAKOS, A. (ed.), *Politics, Ideology and the Law in the Early Modern Europe: Essays in Honor of J. H. M. Salmon*, Rochester: University of Rochester Press, 1994; WOLFE, M. (ed.), *Changing Identities in Early Modern France*. Durham i Londres: Duke UP, 1997.

Es tracta, doncs, de saber «com, en quines circumstàncies, i en quins termes grups diferents pogueren definir les seves relacions amb una comunitat nacional més àmplia»; o bé, quan, com i per què les identitats nacionals pogueren passar a un primer pla abans de l'era contemporània⁵⁷. I encara, quins principis estructuraven aquesta mena d'identitats: ètnics i/o d'altra mena?⁵⁸.

- 2) Per això mateix, aquesta historiografia no es pot considerar tampoc, ni sempre ni exactament, una refutació empírica o incontrovertible dels arguments de Gellner i Hobsbawm. Contràriament, força recerques avalen, de fet, una de les hipòtesis centrals d'aquests dos autors, a saber: que el nacionalisme i els nacionalistes reescriuen, si no «inventen» completament, la història (tot i que ara sabem, també, que no són pas els únics de fer-ho)⁵⁹. Ara bé, allò que aquestes recerques han fet igualment palès és que la qüestió del passat prenatal o anacional de les nacions és o pot haver estat força més complexa també que no pas pensaven aquests autors.
- 3) En d'altres paraules: no és fàcil «inventar» nacions; tal com U. Bossi va poder constatar no fa gaires anys. Aquest nou i peculiar Líder secessionista va fer, es pot dir, tot allò que recomanen tots els manuals d'instruccions —tots els *kits*— nacionalistes (es va disfressar de guerrer celta, va batejar i santificar un territori d'una barca fluvial estant ...). I tanmateix, la Padània, com a nació almenys, no va pas reeixir. I encara més: quan Bossi va guanyar més vots va ser quan es va deixar d'històries i va apel·lar directament a la butxaca dels contribuents septentrionals⁶⁰. Així doncs, unes nacions semblen més fàcils d'inventar o manipular que no pas unes altres; en particular, i segons sembla, aquelles que poden exhibir un currículum adient, és a dir, que poden presentar-se, amb raó o sense, com a nacions «antigues», «ethnohistòriques» (Smith) o almenys, «medievals» (Llobera); en definitiva, com a «velles nacions contínues europees» (Seton-Watson)⁶¹. I això sembla que és així fins i tot en el cas de les nacions contemporànies sense Estat⁶².

57. BELL, «Recent Works...», op. cit., p. 108; HUTCHINSON, *The Dynamics...*, op. cit., p. 12.

58. MOEGLIN, «Nation...», op. cit., p. 543; KIDD, *British Identities...*, op. cit.

59. No és el cas solament dels cosmopolitismes aparents ni d'aquells nacionalismes camuflats o confosos amb un estatisme o «republicanisme» que no té res de neutre ni de cosmopolita; sinó, també, d'aquells «regionalismes» —vuitcentistes o ulteriors— que són, de fet, una altra creació del nacionalisme o del nacionalisme d'Estat. Un parell d'exemples: THIESSE, Anne-Marie, *Als apprenant la France. L'exaltation des régions dans le discours patriotique*. París: Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1997, i SUÁREZ CORTINA, M., *Casonas, hidalgos y linajes. La invención de la tradición cántabra*. Santander: Universidad de Cantabria, 1994.

60. DIAMANTINI, Ilvo, *La Lega. Geografia, storia e sociologia di un nuovo soggetto politico*. Roma, DONZELLI, 1993.

61. Per emprar la gràfica fórmula de SETON-WATSON, Hugh, *Nations and States: An Inquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*. Londres: Methuen, 1977, p. 15-88.

62. GUIBERNAU, Montserrat, *Nacions sense Estat. Nacionalisme i diversitat en l'era global*. Barcelona: Columna, 1999, p. 13: «Allò que és rellevant respecte de la força actual dels moviments nacionalistes a les nacions sense Estat és el fet que *gairebé sempre* [XTS] aquests moviments emergeixen dins nacions que en el passat van gaudir d'una identitat cultural i/o política diferent que ara s'invoça».

- 4) Ni nacions «inventades», doncs, ni tampoc mera o automàtica etnicitat. Les identitats antigues que (en alguns casos) portaren a les nacions modernes es poden explicar força millor potser (i ni que sigui retrospectivament) com una suma o combinació peculiar, històrica, i, per tant, fins a cert punt atzarosa o no previsible, de:
- a) un nucli o perfil ètnic (llengua *et alia*);
 - b) unes institucions estatals o protoestatals pròpies (amb les lleis, costums o «constitucions» correlatives), i
 - c) una història política particular (o «etnohistòria»), en l'accepció més àmplia de l'expressió: esdeveniments, contingències, efemèrides, però també antagonismes, tant a dins del grup com a fora (o és que potser dues guerres viscudes i perdudes en menys de cinquanta anys no tenen res a veure amb la memòria catalana prenatal i nacional o nacionalista?).
- 5) El passat, doncs, no és neutre. Ara bé, el passat tampoc no és —ni ha de ser— fatal o determinant. Aquesta és una curiosa idea antihistòrica que els historiadors, per deformació professional segurament, contribuïm insensiblement a propagar (i tant els nacionalistes com els altres). Voldria acabar, doncs, per recordar o recalcar que el passat, certament, ajuda a explicar la configuració del present, però que el futur, i el dia de cada dia, el fan i el decideixen, almenys en un Estat de dret, els ciutadans, i no pas la història o el sol *pes* de la història.